

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ
ФЕНОМЕНУ РЕЛІГІЙНОЇ ВІРИ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ
АСПЕКТ**

У статті відображено результати теоретико-методологічного аналізу проблеми релігійної віри. Проаналізовано погляди видатних теологів, філософів та психологів щодо означеного питання, окреслено розуміння феномену релігійної віри у сучасній психологічній науці та описано основні його характеристики.

Ключові слова: віра, релігійна віра.

Мудрик А. Б. Теоретико-методологический анализ феномена религиозной веры: социально-психологический аспект. В статтє отобразены результаты теоретико-методологического анализа проблемы религиозной веры. Проанализированы взгляды выдающихся теологов, философов и психологов относительно отмеченного вопроса, представлено понимание феномена религиозной веры в современной психологической науке и описаны основные его характеристики.

Ключевые слова: вера, религиозная вера.

Mudryk A. B. Theoretical and methodological analysis of the phenomenon of religious faith: socio-psychological aspect.

The results of theoretical-methodological analysis of problem of religious faith are represented in the article. The looks of prominent theologies, philosophers and psychologists are analysed, in relation to the noted question, understanding of the phenomenon of religious faith is presented in modern psychological science and his basic descriptions are described.

Key words: faith, religious faith.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасна ситуація в духовному житті України об'єктивно характеризується підвищеним науковим інтересом до такого феномену як релігія. Це зумовлюється, насамперед, методологічним переосмисленням розуміння змісту самої релігії та її ролі у всіх сферах суспільства під впливом кардинальних світоглядно-ідеологічних змін, що відбуваються в умовах сьогодення.

Водночас, феномен релігії та її зміст є недостатньо вивченим у сучасній науці. Попри розлогу традицію досліджень, тут дотепер важко віднайти систематизоване його тлумачення. Складність розуміння означеної проблеми пояснюється її недостатньою розробленістю, відсутністю концептуалізації методологічних і конкретно-наукових підходів у вивченні релігії та релігійного знання.

Однією з актуальних, найбільш цікавих і недостатньо досліджених є проблема виникнення, формування та значимості релігійної віри як феномена людської психіки, його вплив на діяльність окремої особистості чи групи осіб.

Аналіз останніх досліджень із цієї проблеми. Аналіз наукових праць з означеної проблеми, дає змогу відмітити, що зараз ця проблема майже не висвітлюється у науковій літературі, а якщо деякі автори (Д. Угринович, Б. Лобовик, О. Предко, М. Країнський, О. Введенський та ін.) і вивчають це питання, то питання релігійної віри розглядається в контексті таких проблем, як релігійна свідомість, релігійні вірування, світоглядні орієнтації тощо [1; 2; 3]. Тому **метою статті** є теоретико-методологічний аналіз феномену релігійної віри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз феномену віри може проводитися з різних теоретичних позицій і виокремлювати різні сторони цього складного явища. Виділяють три аспекти вивчення віри:

1. Гносеологічний аспект – досліджує предмет віри, з'ясовуючи при цьому, чи є він чимось реальним, об'єктивно існуючим або ілюзорним, фантастичним.

2. Соціологічний аспект – головну увагу приділяє проблемі соціальної детермінації віри, виявляючи ті суспільні умови та обставини, які її породили.

3. Психологічний аспект – здійснює вивчення специфіки та сутності тих психологічних процесів, які беруть участь у явищі віри, розглядаючи останню як специфічний психічний стан особистості [8].

З матеріалістичної точки зору, всі названі вище аспекти вивчення віри знаходяться в тісній єдності, тому зрозуміти особливості різних типів віри можна лише враховуючи усі три аспекти. Однак, слід зазначити, що ця багатоаспектність феномену віри і є одним із тих факторів, що зумовили різноманіття підходів до його пояснення і оцінки.

У рамках психології релігії нас цікавить соціально-психологічний аналіз феномену віри, зокрема особливостям релігійної віри.

Релігійна віра з точки зору психологічних її особливостей є лише окремий випадок віри взагалі, тому необхідно з'ясувати, яка соціально-психологічна **природа** феномену віри взагалі і чим нерелігійна віра відрізняється від віри релігійної. При вивченні означеного питання, доречним буде аналіз різноманітних різних точок зору на віру. Тому звернувшись до історії теології, **філософії** та психології спробуємо виділити лише деякі, найбільш суттєві **тенденції**, які типові не тільки для минулого, але і в тій чи іншій формі існують і в даний час

Аналіз наукових праць дає змогу відмітити, що релігійна віра розглядається, як правило, у трьох вимірах: богословському (Т. Дайчер, Б. Ничипоров, Ф. Хопко та ін.), філософському (Б. Дейвіс, Ю. Кімелєв та ін.), релігієзнавчому (О. Карагодіна, А. Козирева, О. Предко, В. Носович, Д. Угринович та ін.). Тому, говорячи про основні тенденції в поясненні віри, необхідно виділити, з одного боку, теологічну традицію, а з іншого – погляди різних **філософів** і психологів [6].

Для представників богословсько-теологічної думки монотеїстичних релігій релігія – це віра в єдиного Бога. Поширена в ранніх формах релігії віра в духів, богів та їхні потойбічні сили, на їх думку, це лише підготовча стадія до істинної віри в Бога.

Віра є основою християнського життя. Вчення Ісуса Христа, апостолів і всієї Церкви говорить про віру як про основну умову християнського життя,

спасіння, оскільки з вірою приходять надія і любов, будь-яка добра слава. Класичне визначення віри можна знайти у Святому Письмі: «Віра... є здійснення очікуваного і впевненість в невидимому» (Євр. 11) [6].

Протестантський теолог **Карл Барт** писав, що віра «представляє собою ... милостиве звернення Бога до людини, вільна особиста присутність Ісуса Христа в діях людини ». І далі: «Людина – суб'єкт віри. Не Бог, а людина вірить. Однак саме це буття людини як суб'єкта в акті віри виступає як предикат суб'єкта Бога ... » [8].

Основа віри, з точки зору теологів, – це Божественне одкровення, яке дане в Біблії. У межах християнської теології віра розглядається не просто як характеристика внутрішнього, суб'єктивного світу людини чи позначення і належності до певної конфесії. Усі християнські церкви визнають віру обов'язковою умовою спасіння людини.

Оскільки **християнська** віра нібито виходить, в кінцевому рахунку, від Бога, то, з точки зору богословів, вона передбачає впевненість у могутності й силі Бога і одночасно свідчить про нікчемність і слабкість людини.

Мартін **Лютер** стверджував, що християнська віра є неодмінною умовою справедливості, благочестя і порятунку людини, а відсутність віри означає гріх. Посилаючись на євангельський **текст**, він оголошував всіх невіруючих «засудженими до погибелі» [5].

Однак, слід зазначити, що характеристика віри християнськими теологами аж ніяк не вичерпується представленими вище судженнями й оцінками. Як приклад наведемо роздуми протестантського теолога Пауля Тілліха, висловлені ним у праці «Що таке віра». Тілліх визначає релігійну віру як «вищий інтерес» особистості, який знаходиться в центрі її духовного життя і обіймає всі структури, включаючи як несвідомі елементи, так і свідомість. В акті віри, запевняє Тілліх, долається протилежність між суб'єктом і об'єктом, між іманентним і трансцендентним. Віра, на його думку, **реалізує** безпосередній зв'язок між людиною і Богом. При цьому сам Бог, на відміну від ортодоксальної традиції,

розглядається не як трансцендентна сутність, а як «основа і джерело» людського буття [8].

Розгляд феномену віри з психологічної точки зору пов'язаний з традиційним поділом психіки людини на сферу почуттів, мислення і волю. Тому проаналізуємо три підходи до осмислення означеної проблематики.

Представники інтелектуальних теорій (В. Вундт, Дж. - С. Мілль, Ф. Brentano, Г. - В.- Ф. Гегель та ін.) розглядали віру як феномен інтелекту [6].

Так, Дж. - С. Мілль ототожнював віру з нерозривною асоціацією ідей.

На думку Г. В. Ф. Гегеля віра розглядається як одна з форм осягнення «світового духу». Він **критикує** точку зору Ф. Г. Якобі, який розглядав віру як безпосереднє знання, в тому числі і як чуттєве пізнання навколишнього світу. Будучи послідовним раціоналістом, Гегель і віру намагається розглядати в контексті раціонального пізнання. Визнаючи, що віра не може існувати без почуття, він у той же час аж ніяк не зводив віру тільки до емоційного відношенню, бо «віра – це теж знання, тільки у своєрідній формі», «чиста свідомість сутності» [8].

Прихильники емоційної теорії (В. Джемс, П. Соколов, Д. Юм та ін.) розглядали віру як почуття [6].

Д. Юм стверджував, що віра – це «деякі відчуття» чи «живе уявлення» та вважав віру необхідним компонентом будь-якого чуттєвого і раціонального пізнання. В. Джемс тлумачив віру як почуття реальності об'єкта, що вкорінене в сфері підсвідомого [6].

О. Введенський, не заперечуючи роль інтелектуального та вольового компонентів у структурі релігійної віри, зазначав, що саме почуттєвий елемент оживотворює абстрактно-теоретичну думку, лише в почутті відбувається зв'язок з абсолютно-сущим, який виявляється як сприйняття дій Всемогутнього, як поклоніння перед досконалостями Величного та як трепетна любов, що сходить до царини Божественного.

Представники вольових теорій (Р. Декарт, П. Лавров, Й. - Г. Фіхте та ін.) тлумачили віру як атрибут волі. Так, Декарт звертав увагу на те, що віра є проявом «свободи волі», а Фіхте стверджував, що віра виступає рішучістю волі визнати знання [6].

Проведений теоретико-методологічний аналіз дає підстави стверджувати, що концепт віри по-різному осмислювався в історії філософії та психології. Безперечно, релігійна віра охоплює три названі компоненти, оскільки вона фіксує цілісний стан суб'єкта, що включає інтелект, почуття та волю. Однак, ступінь вияву кожного з цих елементів залежить від сакральної значущості об'єкта, суб'єктивної відданості індивіда. Оскільки віра зачіпає всі сторони людської душі, у ній немовби «присутня» вся особистість в інтелектуальній, емоційній та вольовій сферах. Віра не може існувати без уяви та ідей, які б не прагнули до прояву в уявленнях. Коли ж порушується цей своєрідний ланцюг (випадає хоча б одна його ланка), віра поступово починає згасати.

Зарубіжні дослідники, вивчаючи віру, переважно розглядають її з двох точок зору.

Теологічно орієнтовані **психологи** прагнуть всіляко відокремити релігійну віру від нерелігійної, підкреслити **принципову** відмінність між ними. Ірландський психолог Е. О'догерті докладно обґрунтовує специфіку релігійної віри, яка спрямована на надприродні об'єкти, що знаходяться поза простором і часом і недоступні для людського досвіду. Релігійна віра є вільний **вибір** особистістю певного погляду на світ, певного світогляду. Вона являє собою не результат пізнавальної діяльності людини, а її передумову, її вихідний пункт, джерелом якого є «божественна благодать».

Представники, які дотримуються іншої точки зору, ігнорують чи заперечують різницю релігійної віри від нерелігійної. **Американський** психолог Дж. Пратт писав, що «віру можна коротко визначити як ментальну (розумову) установку, яка стверджує реальність даного об'єкту». Його колега П. Джонсон

розглядає віру як загальне надбання всіх людей, включаючи і атеїстів. На його думку, тенденція вірити є природньою, тому всі люди – віруючі [5; 7; 11].

Проаналізувавши погляди видатних теологів, філософів та психологів на проблему віри, окреслимо розуміння означеного феномену у сучасній психологічній науці.

Аналіз наукових праць дає змогу відмітити, що *релігійна віра* найчастіше розглядається як впевненість у реальному існуванні надприродних істот, особливих якостей у окремих предметів. На практиці це віра в святих, пророків, вчителів, священнослужителів, в можливість спілкування з духами, істинність догматів і релігійних текстів. В богословському розумінні релігійна віра виступає як вище виявлення людської свідомості, найвища цінність [1; 2; 3; 6; 8 та ін.].

Виявлення особливостей релігійної віри слід почати з її гносеологічної характеристики. Як відомо, головною ознакою релігійної свідомості є віра у надприродне. Релігійна людина вірить у винятковий, не схожий на все існуюче вигляд надприродних сил або істот. З точки зору православної церкви, «Бог є невідома, недоступна, незбагненна, невимовна таємниця ... Будь-яка спроба викласти цю таємницю в звичайних людських **поняттях**, виміряти незмірну безодню божества безнадійна». Релігійний людина не застосовує до надприродного звичайні критерії емпіричної вірогідності. Якщо нерелігійна віра відрізняється від знання, але не протистоїть йому як щось принципово несумісне, то релігійна віра за своєю природою завжди несумісна зі знанням [6].

Глибока релігійна віра передбачає наявність у свідомості людини уявлень про надприродні істоти (у **християнстві**, наприклад, Ісуса Христа, Богоматері, святих, ангелів тощо) і їх яскравих образів, здатних викликати до себе емоційне і зацікавлене ставлення. Ці образи і уявлення носять ілюзорний характер, їм не **відповідають** реальні об'єкти. Але вони виникають не на порожньому місці. Підґрунтям для їх формування в індивідуальній свідомості є, по-перше, релігійні **міфи**, де розповідається про дії богів чи інших надприродних істот, і, по-друге, культові художні зображення (наприклад, ікони та фрески), в яких надприродні

образи втілені в чуттєво-наочній формі. Тому, власне, на основі цього релігійно-художнього матеріалу і формуються релігійні уявлення віруючих. Таким чином, індивідуальна уява окремого віруючого спирається на ті образи та уявлення, які пропагуються тією чи іншою релігійною організацією, підтримуються за допомогою різноманітних культових обрядів, серед яких особливе значення має молитва, котра допомагає людині звертатися до Бога чи інших святих. Саме тому релігійні уявлення **християнина** будуть відрізнятися від **відповідних** уявлень мусульманина або буддиста.

Релігійна віра є різною у кожної окремої людини (навіть серед тих, які дотримуються єдиного релігійного вчення). Віра може бути зовнішньою (формальною), внутрішньою (глибокою, особистісною, індивідуальною). Релігійність та релігійна віра потребують постійної підтримки, якою для віруючої людини є виконання обряду, молитва, розмова з духовними наставниками.

Слід зазначити, що релігійна віра складається із двох основних компонентів: релігійних уявлень (ставлення та образ Абсолюту, який є чітко сформульований у теологічному вченні та є індивідуальним для кожного віруючого) та раціонального компоненту (прагнення віднайти істину в релігії, осмислити дійсність).

У сучасній науці існують різні точки зору щодо причин виникнення релігійної віри, однак єдиного погляду на дану проблему в науковців має. Згідно з однією із концепцій, віра є інстинктивною, тобто невід'ємно пов'язаною із самою людською природою. Тому виникнення віри пов'язується із формуванням своєрідної захисної реакції від невідомого, яке часто лякає людину. Віра дає підтримку у складних життєвих ситуаціях, є своєрідним вектором для життя віруючих осіб.

Проаналізувавши наукові праці, присвячені окресленій проблематиці, можемо виділити певні групи причини формування релігійної віри: соціальні, психологічні та гносеологічні.

Соціальні причини створюють систему суспільних відносин, що існують у повсякденному житті і сприяють становленню віри. Процес формування віри містить моменти мінливості та стійкості, руйнування та збереження, кожен наступний етап несе в собі елементи попереднього.

Психологічні причини формування віри включають стан, процеси, механізми суспільної та індивідуальної психології, що створюють позитивні умови для формування віри. Психологічні причини можна поділити на суспільно-психологічні та індивідуально-психологічні. До суспільно-психологічні причини відносяться такі поняття як менталітет, традиції, звичаї, наслідування, механізми навіювання тощо. До індивідуально-психологічних належать механізми, що знаходять своє відображення в індивідуальній свідомості людини: переживання, страждання, горе, радість, кохання, страх перед смертю тощо. Обидві категорії тісно взаємопов'язані.

Не менш важливими є і гносеологічні причини. Визначаються вони як механізми пізнавальної діяльності, що створюють умови для формування релігійної віри, понять, ідей та міфів. Слід зазначити, що пізнання завжди є об'єктивним за змістом і суб'єктивним за формою. Механізми пізнання в релігійній вірі присутні як на етапі емоційного пізнання – відчуття, уявлення, сприйняття – так і на етапі абстрактного мислення: поняття, судження та умовиводу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, релігійна віра розглядається як впевненість у реальному існуванні надприродних істот, особливих якостей у окремих предметів. Є феноменом психологічного стану людини, реалізується в повсякденній свідомості. Домінанта в цій сфері належить емоційному та чуттєвому початкам в психологічному стані людини, які впливають на формування цінностей та поведінку особистості. Віра не виникає на порожньому місці, а має цілий ряд причин соціального, психологічного та гносеологічного характеру.

Перспектива подальших досліджень визначається можливістю удосконалення теоретико-методологічних конструктів вивчення феномену релігійної віри.

Література

1. Бергсон А. Два источника морали и религии / А. Бергсон. – М. : Канон, 1994. – 383 с.
2. Борунков Ю. Ф. Особенности религиозного сознания / Ю. Ф. Борунков – М., 1972. – 48 с.
3. Бучма О. Співвідношення понять «релігія» і «релігійність» / О. Бучма // Академічне релігієзнавство : Підручник. – К.: Світ Знань, 2000. – С. 520 – 522.
4. Лобовик Б. А. Религиозное сознание и его особенности / Б. А. Лобовик – К. : Наукова думка, 1986. – 247 с.
5. Лютер М. Проповеди о первой книге Моисея / М. Лютер – М. : Наука, 1987. – 372 с.
6. Предко О. І. Психологія релігії / О. І. Предко – К. : Академвидав, 2008. – 343 с.
7. Соколов П. Вера. Психологический этюд / П. Соколов // Вопросы психологи. – 1992. – Кн. IV (64). – С.1305 – 1362.
8. Угринович Д. М. Психология религии / Д. М. Угринович – М., 1986. – 352 с.
9. Шапарь В. Б. Психология религиозных сект / В. Б. Шапарь – Минск., 2004. – 384 с.
10. Kuczkowski S. Psychologia religii / Kuczkowski S. – Krakow : WAM, 1998. – 396 s.
11. Leuba J. H. The psychology of religious mysticism / Leuba J. H. – New York : Questia Media America, 1998. – 348 p.